

K34 | 82

1
39

1b

bosea.

1 Ge ngwana a belegilwe, byale ka ge ditaba ka moka di tseba ke bakgekolo, monna goba mokgalabye ga ba tsene ka ngwakong wa motswetsi. Byale bona bakgekolo ba bona ngwana gore o godile, byale ba swanetsa go tsibisa batswadi ba motswetsi gore ka moswana re isa ngwana mathateng o godile.

2 Byale ke moka batswadi ba mosadi a ba tle ka moka, go tla mmagwe ka motseng ke mokgekolo wa motse le mmagwe lesogana, byale mmagwe ngwana ke wa bone. Byale ba tsogela e sa le gosasa letsatsi la re mo le hlabla la hlabla ba le gona. E le gore ngwana o godile ba bona ka gore lekobori la ripegka ke gore ngwana o godile, e le gore ba ripa ba tlemile ka lenti kgauswi le mokhubu. Go tlema fa ba direla gore madi a se ke a ella ka teng, ka gobane le gona, ge ba sa ka ba dira byale, ngwana a ka se ke a kgona go tswela kantle, ka baka la gore ge mmagwe a mo robadisitse bana ba tla ba khurupulla, ngwana ba mo hlaletsa, byale ge ba ka bona lekobori ba ka goga ke moka ya ba ba bolaya ngwana. Lega go le byale ke tshupo fela e se ke e direga taba e. Byale ge e le mathomo ngwana a etswa ka ntlong ge ba fihlile mowe mothateng, ke moka ge letsatsi le hlabla ba re, go ngwana bona makgolo wa gago godimo ba mo kwaedisitse godimo ga mothate; ke moka ka morago ba mo patlamisa.

3 Byale pele ga mowe, ke gore ba thala kota ka dihlare ba dira sefapano, mohlare owe ba o thalago godimo ka kota, ke maleko ba o hlakantshitsa le mothuso wa ngwana, byale o hwetsana methalo ewe ba e thadilego e le e mehubedu. Byale ge ba feditsa go mo kwaedisa le go mo patlamisa, ke moka ba mo dudisa gare ga methalo ka marago, ke moka ba mo rona dieta noko tsa mmele wa gagwe, ka yona thsidi ela ba thadileso mothate, byale ke moka go fedile ba tloga go eta mmago ngwana pele, ge ba tloga mowe a ba lebelle morago.

Byale e le gore papagwe ngwana mmagwe o re go belega ngwana, byale a re a sa le ka ntlong, byale a bolaya pudi ya go fepa motswetsi ka ntlong, byale ke moka ba tsea hlogo ya pudi ba fa malome wa ngwana, le mokgopa wa pudi gore a re go kokona hlogo ke moka a tsee byoko bya pudi ke moka a bo tshele mokgopeng, ke moka a soge thari ya motlogolo.

Byale ge a e sugile e budule ke moka mokalabye, o swanetse go fa mosadi wa gagwe gore isa thari e ba pepule yowe motlogolo ka yona. Byale mosadi o swanetse go dira byala a yo leboga thari ya ngwana.

4
Byale molao wa motswetsi ge a sa le ka ngwakong, mabapi le dijo ke gore ba faga buswa bya motswetsi pele, byona buswa byowe bahlapi le masogana le banna a ba je, ka baka la gore ba ka kgomisa motswetsi. Byale ge ba tso boyo mothateng ke moka mmagwe ngwana o a napa a dula lapeng, awa tsatsi lewe ngwana o boga go orela letsatsi. Byale go fedile mmagwe ngwana o reta moledi wa ngwana.

Moalafele ya thari ba re go yona ngaka ewe ya go fa ngwana mothuso, ke moka ya fa mmagwe ngwana sehlare sa go tshireletsa ngwana makgoma, ka gobane batho ba bangwe ba na le swele, ba ka nore le ge ba bone dilo tsa bona ke moka ba fihla ba taboga thari ya ngwana.

Byale sehlare sa go hupa thari ya ngwana ba hunella metsweng ya thari, byale molao wa yona mathari ke gore bahlapi le masogana a ba swanela go e taboga, ka lona lebaka la go tshaba go kgomisa ngwana. Byale ge ngwana a tswetse ka ntlo go fihlile lebaka la gore mmagwe ngwana gammogo le moledi wa gagwe ba swanetse go hlokomela ngwana.

5

Ge mmagwe a mo peputse a e ya masemong moledi wa ngwana le yena o swanetse go sala mmagwe ngwana morago. Byale ge a fihlile masemong ke moka wa mososola a mo mamisa ke moka a mo robadisa, byale ke moka moledi o sala le ngwana moriting. Ke moka mmagwe wa tloga o ya go lema, ge dintsi di dula mahlong a ngwana ke moka wa di boka, ka gobane a hloka go dira byale ngwana o tla phakisa a tsoga. Le ge a leba-leba modiro ke ona ka gobane di ka tloga tsa fahla ngwana.

6

Byale ge a ka phakisa a phafoga e le gore mmagwe o sa tswa go ya temeng, moledi o leka ka maatla go homotsa ngwana, a mo tsose, o no mo hlokohletsa ka letsogo ge e se ngwana wa letepa ke moka wa goma a kgomela, ge e le ngwana wa letepa awa o tla lla go fihlela mmagwe a tloga temeng, byale gore a fihle moriting a mo kakola ke moka wa homola, ge a re o wa mo mamisa ke moka a gana go mama, byale ke moka ge a re o mo fa moledi o thoma go lla. Byale mafello o swanetse go pepudisa moledi le ge a lla a se saba letaba nae, o tla nore go moledi sepela o tsamae o mo homotsa, a lle madi ke gona a gola.

Ena ke kosa ya modisi (moledi) wa ngwana ge a mo homotsa ge mmagwe ngwana a soma o sepela le mosela wa tshemo a tsama a homotsa ngwana a re, a-e-uwe-uwe, ngwana wa bomme homola, ba sa ile go go epela morepa, morepa ke makgolo wa gago, ke moka o tla no epella byale byale go fihlela ngwana a tagwa ke boroko. Byale moledi yena o swanetse go hlokomela ngwana kudu, ge a mo peputsi le gore a se ke a no swarella ke yo mongwe le yo mongwe, o setse a tseba polelo e ya go kgomisa ngwana ka gobane ke molao owe a dulago a laiwa ona. O ka se ke wa susula ngwana go yena a sa go tsebe esita le ge a go tseba, o swanetse go gana nae.

7

O tla go botla gore ge o nyaka go bona ngwana o swanetse go mmona bo mmagwe ba mo kakotse, nna ngwana wesu a kakole ke motho a ka tloga a boela madibeng a bo kubu le bo kwena. ne moka o swanetse go mo tlogela, ge o nyaka go mmona o tla ya o mmona a kakotse ke bo mmagwe.

Byale ge moledi a letse ngwana a ba a gola, mmagwe ngwana o swanetse go omela byala ke moka a isa ngwana ga batswadi ba gagwe, ba tlemile le pudi, ge ngwana yo a goba a lediwa ge e le mosemanyana ba tlema pudi ya phoko, ge e le ngwanenyana ba tlema ya tshadi.

Ditaba tsena tsa go tswa ga ngwana ka ngwakong owe a tswaletsego gona, di laudisitse ke Mabothetso Masilu, ke mokgekolo yo a belegetswego mona nageng e, la nthla ba ile ba dula Ntswaneng ba re go tloga mowe ba ya ba dula Mabotana. Mphatho wa gagwe ke Letuba empa mong mphatho wa gagwe ke Mabotana byale o boetse matubeng ka baka la gore o itse ge a bolla a bolla a bapetsa le mogolwane, byale a ba le gakwa, ya re ge go bolla Matuba ke moka a napa a boela mphatho wa Matuba. Makhobele Lewele le yena o belegile mona lefaseng le, e be ba dula Ntswaneng, byale ba re go tloga ntsha ba tla ba dula Sekgotlopyana molaleng wa letlading, mphatho wa gagwe ke Manala (Lakwa) marema ka dilepe bagwera ba kgosi. Manala a na a bitsiwa ka mono beroka, byale ka Bopedi bona ba re Makwa. Byale mokgekolo yo o hlalosa polelo ya gagwe mabapi le go ntsha ngwana ka ntlong. Ke tsena dipolelo tsa gagwe, o re ge e la nthla ge ngwana a etswa ka ngwakong ba bitsa bakgekolo, byale ba re go fihla ke moka ba dula mololong wa ntlo kantle, byale mmago ngwana a dula kantlong molomong wa yona. Bakgekolo ba tloga ba ba ba swere dithotse tsa marotse, le tsa mokopu, ke moka mokgekolo yo mongwe ke moka a thakgoga a hlabo ngwana lehlaka mahabaneng a ngwana, le ka mo sedibelong sa gagwe, ke moka ba re, ka

9

ka dithotse tsela, ba mo sihlela ka tsona kowa ba hlabilego, tshidi e ba mo hlabelago ka yona ke ya maleko. Byale ba re ge ba sihlela ke moka ba lesetsa dithotse di wa fase ka nosi.

10

Dithotse tse di ba nne, tse pedi tsa marotsae, byale tse pedi tsa mokopu, ke moka modiro o fedile. Byale ke moka ba tsea serotwana ba se ribega molonong wa ngwako. Ke moka ba thala serotwana ka tshidi le letsoku ba dira methalo e mmmedi ya go fapana ka marago ga serotwana, byale ke moka ba tsea thari ya ngwana ba kgaphega godimo ga serotwana, byale ba tsea ngwana ba mo didisa godimo ga thari, mmagwe ngwana a swarella ngwana, a le ka ntlong byale mokgekolo ke moka a thagoga a tswara serotwana ke moka a goga a gogela ka ntle, ke moka mmagwe ngwana le yena a thakgoga a sepela a setse ngwana ka morago, a mo swareletse ge a fihlile lapeng, ke moka mokgekolo wa mo lesetsa ke gore o lesetsa go goga serotwana. Byale ke moka mokgekolo le mmagwe ngwana ba tloga, mmagwe ngwana a kakotse ngwana ba ya letsopileng ke moka ba ntsha letsopile, ba feta ba ya mo tashiding ba a kga mahlare a ona, ke moka ba kgona ba e a koteng (mothateng). Byale ditaba tsa mothateng tsona a ba fapana ba no laudisa selo se tee.

Malwetsi a bana. Lenopa ke bolwetsi bya ngwana byowe a rego ge a thoma go dula fase, wa no bona a fell, empa a sa robale fase. Marago a gagwe le mahwafa wa bona e le maswebe, byale gore ke motho wa no bona ka hlogo fela. Byale bolwetsi byona ba kgona ke mosadi yo ba rego ke mamapya. Phohu bolwetsi byona o hwetsana ngwana a ratile ditshika hlogong le mehlong, bolwetsi byona bo tseba ke maumau, ke mosadi wa ga Mokgahla. Go napega byona ke bolwetsi byo ngwana o no bonago a napega, byale dirope, marago le difaka tsa gagwe e le maswebe-swebe. Byale bolwetsi

11 byo bo bakwa ke mmago ngwana, ka baka la gore a kgone go se tswara o no bona yo monna a re ke monna byale, byale madi a banna a tshoba ngwana. Bolwetsi byona a bo na ngaka, ngaka ya byona ke go lesetsa modiro wa bofebi. Byale ka mosadi yo Nthephe Raganya, o ile go akgola mpa byale a belega ngwana monna wa gagwe a tloga a ya borwa, a fetsa ngwaga le kgwedi tse nne, byale erile ge a sa le mowe sekgoweng a sa la a robalana le banna ba bangwe. Byale ngwana a thoma go swaswarela bagwera ba gagwe ba ba sepela.

Byale monna ge a boy a makgoweng a no hwetsana ngwana a sa kgone go sepela modiro wa gagwe e no ba go abula. Monna a makala a a thoma go butsisa mosadi byale mosadi a re go monna ga ke tsebe gore molato wa ngwana keng. E le gore ge a bolela byale o leka go uthela monna go mmotsa thereso, yaba basadi ba mo hhalose-tsa gore wa bona ngwana a no pona a tewela pele a sa babye molato ke mmago ngwana o sepela kudu le banna byale ngwana o swanetse go tshoga ka gobane madi a se a papagwe.

Byale monna a thoma go bulega ditsebe a ya ga mokgekolo yo mongwe go butsisa byale mokgekolo a no mmotsa byale ka yo nola wa pele. Monna a tloga a ya ga mosadi a fihla a mmuteisa, byale mosadi a bona gabotse gore monna o na le tsebo mabapi le go napega ga ngwana. Em pa a re go monna mogatsaka a ke re ke ile ka go botsa gore a ke tsebe, le nna ke a makala. Yaba monna o re go yena o ke o mpotse mosadi gore ge ngwana a dira ka mokgwa o ke gore molato e a tloga yaba e leng? Byale mosadi a se ke a botsa monna selo, a no re le nnaga ke tsebe. Byale monna homola, a re go mosadi go ludile. Byale mosadi a dira mapoto a go buisa monna makgoweng. Mohlang owe mapoto a swanetse go nwewago ka lona

13

monna a tsoga e sa le bosego a lata mokgekolo yola wa go mo hialosetsa, a fihla a re go mokgekolo le re go ja tsa go ja le tle le tsee mollo, le se ke la roms ngwana le tleng ka nosi, byale mokgekolo a re ke go kwile ngwanaka. Mokgekolo a re go ja dijo, a tswara tsela awa a ya a fihla a hwetsana monna a bolaille kgogo a mo hlalela ka yona, ka morago a bitsa tsa mokgekolo ka ntlong, a bitsa le mosadi ke moka a re go mosadi, kakola pitsana e nwe o tlise ke nwe le mokgekolo yo, ke mmame o se ke wa bona ge a le byale. Awa mosadi a kakola pitsana ya byala a e bea pele ga monna, awa monna a re go mokgekolo a ke le bitseselo, ke re tleng ke hlwe ke le bona, byale ke sona sefakatso sa ntshe se, awa mokgekolo a leboga. Awa ke moka ba nowa pitsana ela, byale ba no hlwa ta enwa byala byola, bakgopedi le bona ba a tla go kgopela.

14

Byale monna a re go bona gore mokgekolo o thabile, a tsea lepai a mo fa, ke moka a goma a bitsesetza mokgekolo ka ntlong, a goma a bitsa le mosadi, ba kakolela pitsa e ngwe ya molaelo, ba re go mokgekolo ke moka se ke sa mafello mapoto a fedile, awa mokgekolo a re awa, nna ke lebugile ke hose ka mpa pedi, byale papagwe ngwana o be a kakotse ngwana wa gagwe, nyale a mmega fase, a re go ngwana thakgoga o sepele o e ga mmago, byale ngwana la go thagoga la se be gona, a no abula ka dikhuru, byale papagwe a re, awa ef ela baloi ba hloka le se ba loyago, ke moka ba loile ngwana wa ka o golofetse. Yaba mokgekolo wa di kwa le yena mmago ngwana.

Byale mokgekolo a re, awa ngwana a loiwa, o dira ke baka la mosepele ya mmagwe, byale a re go mmago ngwana wa bona ngwanaka, ge mosadi e le motswetsi o swanetse go sepela ka molao, motswetsi a kgaole ditsela o itswara gabotse a lela ngwana wa gagwe a gola, a kgona a

15 sepela, o tla tla a go boloka, banna ga ba fele. Ke moka mokgekolo a homola, monna ya ba o no homola o theletsitse ka gobane taba e kgolo e a goba a mmitsitse yona e kgolo ke yona. Awa mokgekolo a laela, monna a tsea mello a mo fa ke moka a leboga a tloga a ya gae ga gagwe.

Byale monna a re go mosadi wa gagwe o di kwile tsela ga goba go bolela mokgekolo yola, mosadi a re ee, byale o ra goreng, ga o rialo, monna a re ke bolela mabapi le ngwana yo wa ka, mosadi a homola. Byale monna a tswela pele le go bolela mabapi le go fokola ga ngwana wa gagwe. Mosadi a re awa nna a se nna hobeane (Modimo). Byale monna a befelwa kudu, a ba a tia mosadi, byale ge mosadi a ekwa mmele go baba, a re go monna o ke o nthesetse ke go botse, a thoma go bala banna, a re, ke ile ka robala le mokete, ka moswana ka robala le mokete, a bala banna ba bantsi, byale monna a hlakana hlogo a tia mosadi kudu, mosadi a tshaba a fihla ga gabon, byale ba gabon ba re ge ba butsitsa ba kwa gore ntwa ya mosadi le monna wa gagwe ke mabapi le ngwana, byale batswadi ba mosadi ge ba okwa gore molato ke wa mabapi le ngwana le gona le bona ba bona ka mahlo a bona byale ba bona gabotse gore ditaba di tliro kata ngwana wa bona, byale ba rota maditsela gore ba iee mosadi ga monna wa gagwe, awa maditsela a sepela le mosadi go mo isa bogadi.

Byale ge a fihlile a re go monna wa ga Raganya, ba ga Lewele ba itse ke tlise mosadi wa gago, byale ka go rialo ke mo tlisitse ke yona. Byale monna a re go mmaditsela a o go butsitsa gore re lwetseng, mmaditsela a re, awa nka tlela tsewe, monna a re awa mutsise, mohlolomong nna ke mo teile ka phoso. Maditsela a re go

17

mosadi o ke o hlalose, seve le fapanelago sona, byale mosadi a re, nna ga go na se nka hhalosago, mohlomong yena monna wa ka a ka hhalosa. ~~maditsela~~ a re, byale wena o be o tlogelang e le gore a o tsebe molato. Byale mosadi a re ke mokgwa owe ke ilego ka tloga ka baka la go teiwa nna ke sa tsebe molato.

Byale ~~maditsela~~ a re go monna wena o ke o thuse go nhhalose-tsa ka baka la gore wa mo kwa mosadi wa gagwe o re yena a tsebe, gore molato wa gagwe keng. Awa monna a thoma go laudisa phapano ya gagwe le mosadi wa gagwe, a re mosadi wa ka erile gore e be motswetsi byale ka tloga ka ya makgoweng, byale ka fetsa dilemo tse pedi, byale taba ya go makatsa ke ile ge ke boy a makgoweng, ka hwetsana ngwana wa ka a no pona, byale ka butsisa mosadi, byale mosadi a se ke a mpotsa selo, byale ge ke sepela le bo-reatseba, ba mpotsa gore mosadi o sintse ngwana ka baka la mesepel ya gagwe, ke ona mokgwa owe ke ilego ka fapania le mosadi, le wena ka mahlo wa bona. Byale ke ile ge ke lwa le mosadi byale mosadi a kaba dithabi ts a dihlare, byale ka ge dihlare e le tse dintei ka se tsebe gore sehlare ke sefe. Ke ona mokgwa owe ke ilego ka fapania le mosadi ka ona.

Byale maditsela a re mosadi o na le phoso, motswetsi o swanetse go setswara, a se ke a kgahla ke mediro e mebe, mediro ewe ga e fete, e tla no re ge ngwana a godile a kgona a dira. Ga go na selo se sefetago motho lefaseng, ge o kwa ba re mohlare o gola ka ditabi, a ba re mohlare, ke seema (nyepo) bara motho. Byale ge dithabi di se gona e tla foba wena mma thaka a difele. Byale monna a re le motse a go mele tsela e, nna ke nyaka go leia ngwana wa ka. Awa go tloga lona letsatsi lewe mosadi a tlogela mediro ewe ka moka, a

19 wa a ka ngwana e be a dirile ke matape, ke moka a thoma go borogu, a phakisa a ema a sepela. Awa yaba mpyatla wa makoleng, byale mosadi ge a na le ngwana o letela monna gore a mo alafe, le ge a na le mogwéra wa gagwe a kgone a mo utswetsa. Byale ngwana o bellega a se na meno, e foba marinini fela, byale ge ngwana a burugile ke gore ge a thoma go segisa batho, e no ba e sa le marinini, byale ge a tlilo thora go abula marinini a gagwe a thoma go kokomoga ke moka ge a thoma go dira ntshepidi ntletli, ke moka marinini a gagwe a thoma go sasamela. Gore marinini a sasamela ba bona ka ngwana, mohlomong o re ge a mama letswele la mmagwe ke moka a loma, byale mowe le ditsebe tsa go kwa di gona empa o sitwa go bolela.

20 Ba bangwe bana ge meno a thoma go tswa ba na le letepa, ke gore ba lla kudu ge ba okwa marinini a sasamela. Byale ntshepidi-ntletli ke gore moledi wa ngwana o tswara ngwana ka matsogo ke moka a mo emisa, a dira gore ngwana a sepele a mo tswere ka matsogo, byale ge a gata leoto le lengwe kowa le kowa byale ke moka o re ntsepidi-ntletli ke kopelo, o tla no fela a re ntshepidi-ntletli, ntshepidi-ntletli byale byale, ke gore ka go rialo ba direla gore maoto a ngwana a tie a kgone go sepela. Byale lebaka la mo a thakgoga ka nosi a leka gore ke a sepela ke moka meno a thoma go mela.

Go mela meno a ka tlase a maleba eseng a ka mohlagareng. Byale ngwana yowe a melago meno a malela a ka mohlagareng wa ka fase, ke motho, o metse meno gabotse. Byale go na le bana ba go mela meno a ka kgakala, byale bana ba mohuta owe ba re ke dihlola (makgema). Byale bana ba mohuta o e be ba bolaya botala ka gobane ba loma motho ke moka o wa hwa, ke gore ke dinoga, ka gobane le

K34/82

21 yona ya loma motho o wa hwa. Byale ka ona mokgwa owe, e be ba bolaya bogolo-golo, e be e le taba ya sephiri. E be ba no re gare ga bosego ke moka ba tswara ngwana ba phetla molala, byale taba e e be e dira ke bagolo-golo, empa byale ka ge e le taba ya sephiri e be e le taba e e tsebago ke ta kgalabye le bakgekolo. Byale ka onna yo mongwe wa ga Seelise o be a dula bolobedu byale a na le mosadi byale mosadi wa gagwe a belega lesekwa byale ba rera morero wa gore Seelise o belegile lesekwa byale ka ro rialo, ngwana yowe o swanetsae go bolai a, byale monna a kwa taba e a thona go tshaba le mosadi le mnagwe ngwana. Ba tla ba fihla mono nageng ya ga Mohlabe, awa a fihla a dumedisa awa a dula.

22 Byale ge ngwana a godile, ba fela ba mo laya gore le ge ntwa e se na bothakga, o se ke wa leka gore ge o elwa le motho wa mo loma ka meno, ba ka tloga ba go bolaya, tsatsi le lengwe le le lengwe molao ke ona. Byale ngwana ge e setse e le mohlankana wa go disa a re ge a na le basemanyana ba bangwe a fela a re nna batswadi ba ka ba re, ge ke elwa le motho ke se ke ka mo loma ka meno ka gobane ba ka tloga ba go bolaya. Byale bana ge ba dutsi ka mabanyana ba fela ba bolela taba e, byale yo songwe a re ga ke tsebe gore molato keng ge batswadi ba rena ba sa re botse taba e, e le gore ge ba bolela ba le byale ba bolela ba le moralokong wa bona, byale yo mongwe monna a kwa taba e , a thoma go butsisa bana byale bana ba sitwa go bolela, ba homola ka baka la poifo.

Yaba batswadi ba ngwana ba setse ba ukwile taba e, ba re, go ngwana a o nyake go phela, o reng o re ge o na le bana ba bangwe wa fela o ba bolela gore rena re re ge o elwa le motho o se ke wa mo loma ka meno ka baka la gore ba ka go bolaya. O se ke wa bolela taba ewe, ka moswana

23 o re go bona nna ke a le fora, ke nora gore ge o ka re o elwa le motho wa mo loma ka meno ba ka go kgola meno ka leswika, wa se ke wa ba le meno wa ba byale ka monna yo ba rego ke Mogaga Mabakane, a na meno ka baka la dintwa. E be a re ge a elwa le lotho ke moka a mo lome ka meno byale ba kgotse meno a gagwe ka maswika.

Byale ka go rialo o tla hloka meno a go ja mahea le dinama. Awa ngwana a kwa molao owe wa batswadi, byale a re ge a na le badisi ba bangwe goba bana ba a hlwago nabo a re ga ke tsebe gore molato keng ke le botsa mano a go boloka meno a lena gore le se ke la re ge le lwa le motho la mo loma ka meno ka baka la gore wa loma motho ka meno ba bolaya. Awa a ke re go bolaya gore o hwe, ke ra gore ba tla kgola meno a gago byale wa tloga wa hloka meno a go ja mahea le dinama, byale ke yona taba ewe le kwago ke dula ke le botsa a ke re go na le monna ba re ke Mogaga Mabakane o na le dibete tse dintsei tsa meno a maleta, byale o sitwa go ja dijo tsa mohuta owe. Le se ke la bona ge a le byale pelo ya gagwe e a baba, byale le ge go le byale a ka se ke a kgona selo ka baka la gore meno a gagwe a lahlegile a ka se sa boyo. Awa bana ba kwisisa gabotse ka gobane le ka mahlo ba mmona, ke moka ba thoma go tumisa taba ka ona mokgwa owe, byale ge ba bagolo ba okwa taba e, ba thoma go makala, gore byale ge ba lebella Mogaga ba hwetsana gore bana bona ba bolela thereso, byale taba ya tima ke go sega ge ba bona Mogaga.

Byale yena a fela a makala gore banna ba segang. Byale ge a butsisa gore e kaba le kgahla keng ba re awa re sega ditaba tsa rena, byale mogwera wa gagwe a re, awa re sega wena thaka, re re a meno o lahlile kae, byale re kwa dipolelo tsa badisi ba dikgomo ba re ge motho a elwa le motho a se ke a loma motho ka meno

25 ka baka la gore ba ka kgola meno a gago, wa hloka meno a go ja mahea le dinama, byale ge re go bona ra gopola taba e e bolelago ke badisi ke moka re a sega. Awa ditaba tsa fela di tla mowe, byale erile kowa e le monna a na le mosadi byale a fela a elwa le mosadi wa gagwe ke moka ba mo hhalosetsa gabotse gore wa bona motho wa go mela meno a ka kgakala wa tseba gore ke sehlola ba bolaya byale re go tshabisitse Bolobedu ba nyaka go go bolaya. Byale re go hhalosetsa ka ro rialo ka baka la gore o nyaka kudu dintwa o se ke wa lebala wa loma yo mongwe goba ngwana wa batho ba ka gobane wa mo loma o swanetse go hwa.

26 Byale ge ba bolela byale kganthe mosadi wa di kwa. Byale ka tsatsi le lengwe ba lwa le mosadi kganthe lona letsatsi lewe mosadi a hlaba mokgosi a re e no upya o mpolae ka ona molamo o se ke wa ntoma ka meno sehlola teng. Byale mowe batho ka moka ba bula ditsebe ba kwa taba e, awa yaba ga go sa thusa selo, ka baka la gore melao ya sekgora e fihlile ba re motho yo a bolayago motho wa tswariwa ka baka la gore le fetsa lesaba. Go byale ka ge motho a ile a belega mafahla ge e be ba bolaya ngwana yo mongwe byale le bona a ba bolae ka baka la go tshaba go tswariwa. Empa bawe e lego batho ba ba sa rakisitsego molao o wa segolo-golo ba sa no dira ge o kwa ba re mosadi o wetse madibeng ke gore ba bolaille ngwana yo mongwe, ke taba e sephiri kudu, ka gobane ge makgora ba ka okwella taba e ba ka swariwa.

Byale Bathoka ba re, maseka ke dinoga le se ke la bolaya batho. Batho ba gesu kgale e be ba fetsa ke taba e, byale motho yo mongwe a re a ile go tsoma byale mpya ya gagwe ya loma ke nogra, yaba mpya e be e galefa kudu, byale mpya ya tswara nogra ya e bolaya, ya thoma go ja nogra ka moka ga yona, ya robala fase, byale motsumi a kgolwa gore mpya

27 ya gagwe ke moka e hwile a e tlogela a ya gae, erile ge bo esa a hwetsana mpya e robetse lapeng. Byale monna a thoma go makala. Ka pelong a re e hloletse ka baka la gore e lumile ke nog a ya hwa byale ya tsoga, byale ka ge a ile go fihla gae a bolela taba e, byale batho ba re o na le maaka, awa monna a se ke a ba sala morago, a no homola. Ka tsatsi le lengwe ba ile ba ile go tsoma yo mongwe wa bona a loma ke nog a, byale ka ge ba tseba gabotse gore selo sewe sa loma motho a phele, ke moka ba ba thsiethsing.

Byale monna a gopola ka mokgwa ola mpya ya go ka ya dira ka ona, ke moka a re awa go leka noka a se go tshela, a kitima a bola-ya nog a ke moka a fa monna mosela wa yona gore a o je, ka gobane a o na marapo a magolo, monna o ile ke a gana a mo gapelets a gore a je, awa monna a ba a o ja, ba kata ba robala mowe. Byale o ile go fetsa go hlahuna mosela ba bona molumiwa a rota ke moka monna a tlela ke kgopol oya gore ke bohloko bo a tswa, byale a re kowa a rotetseg o gona, ke moka a ntsha moreto wa gagwe a phahlagantse le mabu, ke moka a a sila a tshela sephepheng a kga metsi ka se mengwe a tshela ka gare ga sela ke moka a nwesa molumiwa, a goma a rota gape. Erile gosasa ba bona a tsoga a sepela. Byale bala ba thoma go makala ba gopolela monna go ba moloi. Byale yena ka pelong ya gagwe a kgolwa ka mokgwa ola mpya ya gagwe e ilego ya dira ka ona, gore e ile ya ikalafa.

Byale ke moka ge motho a lumile ke nog a ba leka ka maatla gore nog a ewe e bolaiwe, ba dire ka ona mokgwa o o setseng o hlalusitse ke moka ba bone motho a phela. Byale ke ge dingaka di bona gore batho ba ja ditshila, ke moka ba re go bolaya nog a ke moka ba sila nog a byale ba tsea mesidi e mengwe ba phahlaganya nayo, ke moka ba alafa balumiwa. Byale go byale ka lesek a bohloko bo tswa menong, le swanetse go gopa

29

meno a gagwe le tshale nthong le tla bona motho a fola. Kowa ga gesu ga Zulu re dira byale, batho a ba sa bolaiwa. Awa ba dira byale ke moka ba bona ba tho ba phakisa ba fola.

Byale ka lona lebaka lewe ngwana a tswago meno ke lona lebaka la gore ngwana o leka kudu gore ge a abula o abula ka lebelo, le gona o leka ka maatla go thakgoga a sepela, empa a fela a ewa, a we ka dimpa o wa ka marago a gome gape a thakgoge, a gome a we, o dira byale byale go fihlela marapo a gagwe a tia. Byale ka lona lebaka lewe ngwana o tshekga kudu, ka gobane le go kwa le hlaloganyo e nyana di gona, fela o na le megabaru ya go nyaka go tshekga kudu. Mowe moledi wa ngwana o swara bothata ka gobane sewe a sa nyakego moledi wa gagwe a mo dirago sona o a gana, go gana ga gagwe ke go kwatama fase ka dikhuru ke moka a tshaba ka go abula, byale ka ge moledi a nyaka gore ya gagwe tla to e phethagale o swanetse go mo rakisa ke moka a mo sware a mo kakole, a melege ge eba o be a no dira thaloko awa o tla kwa mo a sa lle, o tla kwa a opela dikopelo tsa gagwe ka mokolong wa moledi le gona ge a mo kakola o tla bona a segisa moledi. Byale dikopelo tsewe a di opelago ka mokolong wá moledi a di kwe ke motho le yena moledi a di kwe ka gobane o no re a-a a a-a a a-a a byale byale.

30

Byale ge a ka re a tshaba yaba a di nyake mo moledi a re wa mo kakola wa gana a ba a leka le go patlama fase, byale ge a mo kakotse o tla bona a lepella a nyaka go wa fase maoto le matsogo a itse tlarang, le yona hlogo e lepeletse, a bile a lla ke gore o mo kakotse a sa rate, ngwana o be a sa rata go raloka. Byale moledi o swanetse go mo homotsa a opela dikosa, tsa go mo homotsa empa ka baka la gore ngwana o kwatile o tla lla go fihlela a homola ge pelo ya gagwe e kgibile. Ge ngwana a ka re

K34/ 82

31 mo a re o a sepela a wa fase le swanetse go lebella theko ka gobane wa mo lebelia ke moka wa swaba a lla, kgathe ge le ile la lebella theko o tla re go wa a sokologa a le lebella byale a bona le sa mmone o tla tsoga a likisa gape go sepela. Marago a bana a tiile kudu, ka gobane ge a ewa ka ona a we ga nyana o tloga a re kekenene kudu, mowe o gopolago gore a ka se ke a likisa go sepela gape, a wa o tla no goma a thakgoga a sepela gape a no goma a wa ya ba molato a o gona a no goma a dira byale go fihlela yena mong a kgona go sepela. Go bile go na le thailo e ngwe e ba rego thaii moriswana wa bopape nkekenene wa wa fase ga o pyatlege, ke moka ge ba dimula ba re ke marago.

32

Go tshekga ga ngwana mo a sa le gana mowe legatong lewe la nkekenene ke mo gogolo kudu, le gona go na le kotse gagolo ka baka la gore a tsebe le gore se keng, byale mmago ngwana le moledi ba mo hlokomela kudu, le gona moledi wa gagwe o swanetse go dula nae kgole le mollo le ditswana. Ke gore a bona sena wa kaba a bona se wa kaba, ke moka ba amugisa a lla, a goma a homola ke moka a thoma go kaba se sengwe, ba goma ba amoga gape, a goma a lla gape ba fela ba tsea se se mo swanetsego gore a ka se ralokisa ba re go yena tsea se gomola ge a sa se nyake ke moka o phetla molala, empa le ga go le byale selba ka se ke ba mo fa, o tla no mpa a lla, a lle madi o tla no homola.

Ngwana wa Madome Moyene o be a tshekga kudu byale ka tsatsi le lengwe mmagwe a bolaya kgogo awa ba e apea erile ge a feditse go sila byale mmago ngwana a dula fase a re, go moledi mo tlise ke mo mamise, awa ngwana a mama ke moka ge a feditse go mama, a mmea fase a ba a raloka, byale a hlatlola morogo a o bea lapeng, a lebala gore a o bee ka ntlong, o be a kitimela go ya nokeng. Byale moledi wa ngwana a sala nae,

33 a sala a swara ke go ya nageng, a kitimela go ya go nya, byale ngwana a bu la go fihlela a fihla pitseng ya morego a fihla a e thekgola ya wa fase morego ka moka wa falla moro wa yona wa tshuba ngwana, byale ngwana a thoma go lla ka bohloko byo bogolo, byo o ka rego ba dio mo tsipa.

Byale mosadi wa ka lapeng le lengwe a theletsa gore ke tla kwa ba homotsa ngwana a no kwa ngwana a sa homotsa ke motho, byale a hlamisa molomo a re a le mo dirang ngwana yowe, a kwa a sa boledisi ke motho, fela sewe se bolelago e le dikgogo fela, di baka go ja nama, byale mosadi a ya hwetsana gore ngwana o dutse godimo ga moro wa nama le dinama tse dingwe di godimo ga dikgwele tsa gagwe ke moka mosadi a kakola ngwana. Ya ba banna le bona ge ba dutsi kowa kgorong le bona ba kwile. Byale ge moledi a fihla a hwetsana taba e, a tahaba a ya a utama, mmago ngwana o rile ge a boy a nokeng a hwetsana gore ngwana o swele dikgwele, ge e le morogo a se sa ba le taba nao, lesoko la ba ngwaneng. Byale a butsisa gore moledi wa ngwana o be a ile kae, yola a re a ke tsebe nna ke no kwa ge ngwana a lla, ge ke fihla ke no hwetsana a dutse godimo ga moro le dikgogo di mo dikulusitse.

Byale mosadi a leka ka maatla go bitsa moledi wa ngwana a bile a bolela le gore ge o sa utulugi ke tlilo go tia, le gona o nape o ile o se sa tla mono gae ga ka. Byale ngwana a arabela, mmagwe a re tla mono, ke moka a ya byale a mmutsisa a re, a o be o ile kae ge ngwana a sala a eswa ke moka ko edi a re ke be ke ile ka ntla nageng, byale wa sia ngwana, ke ile ka bona a se na taba a sa lle ka re ke tla phakisa ka boy a. Byale mosadi a swara mole di a mo tsipa ka maswenapale a mo tsipa, a mo tsipa le a bago a mo kgumula, byale monna a ba a ema a ya ka lapeng a butsisa mosadi gore molato keng, byale mosadi a hhalosa ka mokgwa o ngwana a swelego ka ona

35

Byale monna a re le wena o na le phoso o ka se ke wa re o bona gore o na le ngwana yo monyana wa sia morogo lapeng bakeng sa gore nka be o beile ka ntlong, o se ke wa tia ngwana wena o tia ke mang. Wa goma wa mo tia le nna ke tli go tia. Byale ba i'e ba khusa mokhusa ba seba ka ona. Byale ba thoma go alafa ngwana.

Kalafo ya mollo ke gore ba nyakela retele ya noka ke noka ba tla ba phara ntho ka ona. Molele ke dilo t se dingwe tse o di hwetsanago di le ka gare ga metsi le gona ke o motala o hwetsanega madibeng godimo ga ona. Byale mohlare ona ba o mama-retsa mollong ke gore move motho a swelego wa mamarela, kudu o ratega ge ntho e sa le e ntswa. Ke gona go tshekga ga ba banyanu, e fela borathana ke bogole, ge e be ba re motho o a boela gore e be ngwana, awa nka se ke ka boela nkana ka boela tokgarebeng le bosoganeng. Byale go tshekga ga bana a go fele, mobu o wa kumiwa nka nore se sengwe le se sengwe se a gahlanago naso sona se no ya ganong, tse dibi tee byale ka mahlokwa moledi o swanetse go fela a mo amoga ka gobane a ka metsa. Batswetsi ba swanetse go hlokome-la mollo kudu, ke gore mo a feditee go apea tsa go ja o swanetse go tima mollo a bee a tshekge dipilo ka matshego la gobane a hloka go dira byale awa bana ba ka sala ba tshekga ka mollo. Byale ka ge pelo e le lesoboro, mohlomong ba no lebala.

36

Byale ka mosadi yo mongwe ba re ke Mapae Mohlabe ke mosadi wa Burwane ba dula mmotong wa Mabotana o ile a faga dijo mosegare, ba bangwe ba setse ba fagile ba bile ba tswile ba ile masemong. Byale mosadi yo o be a na le ngwana wa ngwanenyana e setse e le yo mogolwanyana, a ehlwa le bana ba bangwe gae, mohlomongwe ba ehlwa masemong, byale kudu masemong bana ga ba ba nyake ka baka la gore ba tshekga ba tsema ba tomola mabele a batho. Byale

37

mosadi yo o ile a tloga gae ka lebelo a kitimela gore ko hwetsana ba bangwe ba setse ba mphadile ba ntshitse ditema. Byale e be e le letsatsi la maru, mollo ona o be a lekile go tima byale a o tima tsa lebelo, wa se ke wa tira ka moka. Byale bana ke gore baledi ba tsama ba fata dibeso ke moka ba hwetsana mollo sebesong sa mosadi yowe ba o tsea ba ya ba o gotsa mowe ba hlwago gona.

Byale ba kgobakana ba ora mollo, ke bona bana ba sekgorwa se, ka gokane ba apara malapi. Ke moka ngwana wa mosadi yola Mapae, kobo ya gagwe ya thora go swa, byale ka baka la borathana, bana ba se sa tseba le gore ba ka dira byang, ge ngwana a thoma go kwa mollo a thoma go lla, yale baledi le bona ba thoma go lla, baledi ba bangwe ba pepula bo ngwanabo byale yola a thoma go lla ka pelo e bohloko kudu. Byale yaba kobo e swa ka mona ga yona melelang wa ngwana, moledi wa gagwe a thoma go lla a kitimela nasemong.

38

Eri le ge a fihla kgauwi le rasemo ke moka basadi ba kwa sello sa ngwana byale ba se ke ba tseba gore ke wa mang, byale moledi a lla ka sello se segolo sa go hlomola pelo, a bile a boielala le gore ngwana esu a swa, basadi ba hlokoneka, yaba mmago ngwana letswalo la mo tia ka go kwa lentsu eka ke la ngwana wa gagwe. A lesetsa letsepe a kitima a yo hlakanetsa ngwana le basadi ba bangwe ba aya. Byale ge ba fihlile ngwana a ba botsa gore ngwana wesu o swele ke mollo, mosadi a wa fase ka sebete a sita le go sepela, byale basadi ba bangwe ba tloga le moledi wa ngwana gore a yo ba supa mowe ngwana a nago gona.

Ge ba fihla mowe ba hwetsana ngwana a setse a hwile, ba bangwe ba setse ba leka ka maatla go tsosa mmago ngwana. Byale motho a fihla a thusa bala gore erie o bona moswele ya ngwana wa gago, motho yo o setse a bone gore awa ga go sa na motho.

B bangwe ba sala

39

ba kakola ngwana ba ya ba mmea katuding la mmagwe. Byale mmagwe ngwana ge a fihla lapeng ba re go yena a kgiulle ngwako a dira byale ke moka ba kakola setoto ba se isa ka ngwakong. Byale ke moka ba hlobosa mmago ngwana gore a wa ga go sa na selo khutsa o setse fela. Awa ngwana yowe o hwile lehu le lebe la mahlomotsa pelo, banna ge ba boyo mowe ba goba ba ile ka mabanyana ba hwetsana taba e, ya basetlapelo mahlomola. Awa ga go sa na polelo ke moka ba boloka hlogo ewe ya ga Mohlabe. Ke yona mediro ya bana ya go tshekga, byale ka ge ba sene hlaloganyo ya gore felo mo re a gobala, le tsebo e se gona.

40

Yo mongwe ngwana wa ga badome Seerane le yena o ile a swa ka mollo ka ona malapi a, fela yena o swele e sa le gosasa mmagwe a sa ile nokeng. Empa o be a setse a le kgauwi le go boyo, ngwana o be a setse a ora mollo, e be a setse a hlalefile, byale ka ge e be ba dutse theko ba no ba le ngwako ka o tee le setiba, le yena o be a dula mmotong wa Habotana, metsi ba ekga sedibeng sa ga masumu. Byale monna o be a se gona gae, o be a bereka makgoweng. Byale mosadi o ile mo a rotoga moto wa go leba gae, a kwa ngwana a lla, byale mosadi a sepela ka go phakisa, ge a fihla a hwetsana gore ngwana wa swa, awa a fihla a falatsetsa metsi godimo ga ngwana, mollo wa tima. Empa le ga go le byale ngwana o be a setse a swele kudu letsogo le ka lehwafeng. Byale ba leka gore re alafa ka dihlare tsa Sesotho ba bona di sa thusi, ke moka ba mo isa sepetlele (Lydesdorp) awa yena o ile a fola. Go tshekga ga bana ga go fele basadi le bona go lebala ga bona ga go fele kudu dikotse tsa bana di diriwa lebakeng la selemo.

Motse wa ga Mongale o ile wa swa mosegare, byale ba ile ge ba le masemong ba bona kgabo e bonala gare ga motse. Motse wa bona o be o le maleba le mohlakeng mmotong wa

41 Matlapaneng. Byale erile ge mokgosi o hlabiwa ba kitimela awa ba hwetsana dintlo tse pedi di swele, mahlatse ditiba a tsa ka tsa swa. Byale motse ona o tshubile ke bona bana, fela ba ile go bona o eswa ba tshaba, byale mediro ena ke baka la basadi go lebala go tima mello ge ba etswa ba e-ya masemong.

Mediro ena e setsego e hhalositswe e, ke gona go tshekga ga bana. Basadi ba swanetse go hlokoma la mello gore ge ba e a masemong ba e time, ka ntle le go tshabisa bana fela le phefo ya tulega le le masemong, le tla re le fihla gae la hwetsana mollo o tshubile motse e setse e le marupi. Go na le bana ba bangwe ba ba phakisago go sepela byale bana ba mohuta owe, ge e le ngwane-nyana ba re dinoka tsa mmagwe di tiile, ge e le mosemanyana ba re dinoka tsa papagwe di tiile. Ke gore ngwana wa mohuta o, mola dio dulago fase ke moka o thoma go abula. Byale o no ba a kitima mmagwe a sesu a mo dulela, byale wa hwetsana a re ge a mama a loma mmagwe ka meno, o tla tsea lebaka le letelele ka baka la gore mmagwe e su a mo dulela, mohlang owe a mo dulelago ke gona ba mo ntsha letsweleng. Go dulela ke gore mmago ngwana wa tloga a bona kgwedi, byale gore a bone kgwedi monna o swanetse go lesetsa mosadi a se ke a robala nae go fihlela ngwana a gola, ka gobane a robala nae o gatlela ngwana ka gobane mmago ngwana o tla akgola mpa. Ngwana wa go se phakise go sepela ke gore dinoka tsa batswadi ba gagwe a tsa tia a ka no ba a mela meno a sa no abula, a re ke a thakgoga disita. Byale ngwana wa mohuta owe, mohlang a thakgoga-go ke moka wa sepela.

Go mmusa byale ge e le mathomo ngwana a sa tso belega, ba mo fa letswele la mmagwe ka dihlare, ke moka mmago ngwana o thoma go mamisa ngwana wa gagwe. Byale ngwana o anusa letswele la mmagwe fela, a go direge gore a ka musetsa letswele la mmago

43

mongwe. Le ge mmago ngwana a tsogetse masemong ngwana a mo isa a sa robetse ke moka a sala a tsoga, byale a lla, moledi a leka go mo homotsa byale a no lla a tswela pele, yaba matswala wa mosadi a sa belega le matswele a gagwe a sa tswa maswi (mokgato) o a mo tsea a mo ramisa letswele la gagwe, o tla bona ngwana a homotse, o no mama fela mokgato a o tswe ke gore o no ba a fokatsa. Ngwana o anya letswele la mmagwe fela, ga mamietswe ga yo mongwe ka baka la gore mokgato o ka mo hlaba, ka gobane a se madi a papagwe. Ge mosadi a sena mokgato awa monna o swanetsae go ya dingakeng byale ngaka e tla fa monna sehlare sa go thogolla mosadi mokgato.

44

Ba marolla lemati la mogo wa maswi a mantsi mogo owe ba re ke mogo boe, ke moka ba nyakela dihlare tse dingwe ba di hlakan-tsha ka mokaka wa tumuga, fela ba bangwe ba re ka mokaka wa tholo, ka baka la gore e na le maswi a mantsi. Fela ba ba bolelagoo nnete ke ba ba rego ke tumuga ka gobane tumuga e fetisa tholo ka maswi. Empa byale ka gobane ba re ke tsona tsewe di thogollago mosadi goba kgomo ga e se na magwi ba phahlaganya le dihlare tse dingwe fela a nwe, awa o nore kowa a speile ke moka a tsea lemati la mogoboe, ke mokaa le fakela ka pitaeng ya dihlare, byale a fela a tsea lemati a gata ka lona matswele, o no dira byale byale go fihlela a bona maswi a etswa.

Byale letswele la mmago ngwana le a hlaba, le ge letswele e le la ngwana. Byale le a hlaba mowe ngwana a bago a hwa, ka baka le mmago ngwana o sepela le motho byale a kgola mpa, byale yaba mosadi yo o na le monna, monna a gona mona gae, byale mosadi a sala a thsekga ka ona mokgwa owe ke moka a no homola bakeng sa gore a botte matswala a gwe. A diri byale ka baka la go tshaba ke moka ngwana o mara matutu, ke gore

45 a gahlile a bile a tiile ke diphatenyana, byale wa bona ngwana a bile a tsho:la, awa ke moka letswele la mmago le mo hlabilo, ga go sa na ngaka. Byale ka mosadi yo Sejabaledi ~~masumu~~, ke ngwana Sebase. Byale mosadi yo o ile ge a e ya ga ~~masumu~~ a ba a e ya go apeela rakgadi wa gagwe Lekapa. Byale mosadi yona Lekapa o be a na le ngwana wa mosemanyana ba re ke Sephamo, byale mosadi yo Sejabaledi o be a tsea ke yena. Sephamo o ile a bolla a ba a bolla le bogwera, byale o itse kowa a e le lesogana ke moka, basadi ba mo kutla a sitwa go hhalosa gore ke kutlile ke mokete, awa a babya mafello a hwa.

Byale mosadi yo Lekapa o be a na le ngwana ka o tee, ke moka a sala a dutsi fela. Byale le ga go le byale Sejabaledi a ka a hlala o ile a re nna ke a go apeela rakgadi. Ka nnete ba ba ba mo nyala ke moka ba mo nyala, a ta a bikiwa. Erile ge a fihlile kgorong ya ga ~~masumu~~, Lekapa a re go ngwana wa mogadikane, yowe mmagwe a hwilego e sa le yo monyana byale a setse a dutsi ka lapeng la Lekapa, leina la mosogana ba re ke Jobola ~~masumu~~, o swanetse gore a dule le mosadi, byale monna a dulela, awa a dule le mosadi go fihlela a kgola mpa. Awa o ile a belega ngwana, byale monna a tloga a ya makgoweng, ngwana e sa le yo monyana. Mosadi a sala a dulela ngwana ka pela, byale yaba mosadi sita go etswara a sebela le monna yowe elego motlabo wa gagwe ba re ke Nkhwidiseng ~~masilu~~. Byale ge ba dutse ba dira modiro owe, mosadi a kgola mpa, byale mosadi a tshaba go botsa rakgadi wa gagwe, a no mamisu ngwana go fihlela ngwana a hlaba ke letswele la mmagwe.

Byale ba thoma go butsisa mosadi a thoma a sekä, byale ge ba ya dingakeng go tsama ba laola gore ba okwe gore ekaba ngwana o hlatile keng, byale ditaola tsa

47

re letswele la ~~mmalle~~ nhlabile le nhlabile ka matutu. Awa ngaka ya tlema segokgo ya fa mosadi gore ba yo mo hlatlcla, fela e no ba go leka bolwetsi bo topetse ngwana. Ge ba fihla ba mo hlatlcla a e nwa, erile ge letratsi le dikela ngwana a ba tlogela.

48

Eyale ka morago ga mataatsi a se makae, ke moka mpa ya mosadi ya rotoga. Eyale ba mo sekisa mpa a bolela yena monna yowe wa ga Masilu, byale ge ba ronela maditsela ga Masilu go mo tsbibisa taba e, awa monna wa ga Masilu a ka a gana o ile a dumela molato, byale ba ga Masumu ta mo dira molato. Ba re go yena o dirile molato, ka baka lu gore o itse o dirile molato wa se ke wa botsa mosadi gore a ntsha ngwana letsweleng gela ngwana wa rena a phele mohlomongwe e be re tla bolela le wena ka mokgwa o mongwe. Awa ba mo lefisa ka dikgomo tse pedi le dipudi tse pedi, molato wa fela. Ke gore taba e ke kotse, ge mosadi e ka re e le motswetsi a nyaka banna, fela o bolaya ngwana wa gagwe, kudu ge a bona gore o mo duletse o swanetae go ilana le modiro wa banna le basadi. E tla re ge ngwana a godile byale a mo ntsha letsweleng e be gona a ka sepelago le banna.

Byale basadi ba go selele bana ba bona ga ba na lesoko. Lesoko ke ~~la~~ basadi, ba ie kwa ge matsatsi a gagwe a go belega a le kgauwi, ke gore mosadi wa moima a loma nkatenq, ge eka re e le moima a dula a loma nkatenq ke gore mosadi a ka se ke a belega selo. Eyale e no ba motho yo a no dulago a thabile, a ka na a opa ke hlogo, goba go tswara ke mothothomelo awa, byowe ke bolwetsi bya moima. Eyale mohliang o kwago a re o loma ke kateng awa o no ba o tseba gore mosadi wa sokwa, le ge o ya ngakeng o tla kwa ngaka e re matsatsi a gagwe a kgauwi ka lebaka le leitsego ngwana o tla fologa. Lesoko ke ge mosadi a loma nkatenq, ka mokgwa o go lomago

49

ka ona o ka re motho o sega ka mphaka motho a ekwa bohloko go fetisa tekanyo, a ba a gopola gore e fela ke lehu la ka. ne gore ka lona lebaka lewe motho wa ba a gopola le gore ge bolwetsi byo bo ka fola nka se sa batamela monna, kganthe gore ngwana a we fase ke moka o fodile o gopola banna. Lewe ke lona lesoko.

Molao wa go ntsha ngwana letsweleng ke gore ge mmago ngwana a mo duletse byale monna ge a nyaka go ntsha ngwana letsweleng o swanetse go botsa mmago ngwana gore o swanetse go lomola ngwana. Byale mmago ngwana ge a bona gore ngwana o godile o tla dumela, e le gore a ka se nape a re e, o tla no thoma a gana, a re a a o bone gore ngwana e sa le yo monyama, byale wena monna le wena wa gana. Byale mafelo o tla kgolwa ka go bona o tsena diphateng tsa gagwe ke gona mosadi a tla go kgolwa gore monna taba ela o bolela a tisitse ke moka o tla bona mosadi a lomola ngwana letsweleng. Mmaggo ngwana o gana ge ngwana a re wa mama ke moka a fela a re go ngwana o mara rasepa, le gona o re mohlokong ya letswele, a tlotsa digalagala, ke mohlare o mongwe wa go galaka kudu gore ge ngwana a lela letswele mmagwe a dire tsenkego a di bone a lebelle theko ka kgole, ke moka ngwana a tsee letswele a re ke a mama byale a okwe digalagala di galaka a tswa letswele ke moka a gome a lle, a no dira byale byale.

50

Byale ge ngwana a sa lebale letswele ka pela a no lala a lla bosegoo le nosegare, ba nyakela bolebatso ba mo apeela byona gore a phakise a lebale. Byale mowe monna o tla phathakga mosadi wa gagwe ka gobane o lokologile gore byale a ka no sepela le banna a sa na molato, byale monna o leka ka maatla gore ge Modimo o amogela o amogele madi a gagwe. Mosadi le yena o leka ka mokgwa o a ka kgonago go fela a efa mogwera wa gagwe ka lefokeng.

51

Ke ona molao wa go ntsha ngwana letsweleng.

Maina.

Maina a rediwa ngwana a sa le ka ntlong, mola a wa go fase, ke moka ba re mokete o na le ngwana ke moka, le yena ngwana a ba a e dimula, ke gore a lla. Byale ke ngwana o belegile le bana ba tla kwa gore mmago mokete o tsotopa ngwana wa gagwe ke kwile a lla ka ngwakong. Byale gana mowe goba ka moswana goba ka lona letsatsi lewe ba swanetse go rela ngwana leina.

Byale go na le bana ba ba fobelegago ba na le maina a bona, ba bangwe ba belegwa ba se na maina a bona. Bana ba go belegwa ba na le maina a bona ke ba mosogana o ferega kgarebe, byale a kwana nae, byale ke moka a tsibisa batswadi ke moka batswadi ba mosogana ba tsibisa batswadi ba kgarebe. Byale ge batswadi ba kgarebe ba dumele ke moka ba ntsha dikgomo ba yo nyala. Byale dikgomo tse tsa go nyala mosadi di tswa kgaitseidi ya lesogana, gape mosogana yo o na le papagwe, fela ka ntle le leina la kgaitseidi le la dikgomo tsa go tsea mmagwe lesogana tsewe di tswago mokete.

52

Byale ere ke ngwale ka bohlatse bya maina ke byona byowe motno a ka phakisago a tseba. Bohlatse byowe ke byo: Kwatsepe ke monna wa ga Mongale, byale papago Kwatsepe ke Nkhulukwane, mmagwe Marwale. Byale Nkhulukwane le Marwale ba belega Kwatsepe, byale leina lena la Kwatsepe ke leina la papago Nkhulukwane ka gobane Kwatsepe yo ke ngwana wa pele, byale ge a ka goma a belega mosemanyana gape byale yona a na leina le a belegego nalo. Yena ba ka no mo rela leina la se ka sa mo a belega, byale ka dika tsema loene, byala, ntwa, hlaga, pula, tsie lehu, koma, sella, Sontaga, mokibela. Byale e re ke hlaose leina la kgaitseidi ya Kwatsepe, ke Mabothetsa byale Mabothetsa yo ba mo reletse mosadi yowe dikgomo tsa gagwe tsa gore go tsea yena byale tsa ya tsa tsea

53 Marwale, ke dikgomo tsa go tswa abothetso, byale lehono ngwana yo wa Marwale ka molao le bogadi bya gagwe o swanetse go tsea morwa abothetso o ya go apeela rakgadi a gagwe abothetso. Go byale le tsona dikgomo tsa abothetsonyana, di swanetse go tsea mosadi, byale ge mosadi a ka tla a belega ngwana wa ngwanenyana, leina la gagwe ba swanetse go mo rela la rakgadi wa gagwe le gona o swanetse go apeela rakgadi a gagwe.

54 he moka leina le le tla sepela ka ona mokgwa owe, motho a hwe le leina, fela e le gore ge motho a ka re a hwile, byale wa mmitsa ka leina la gagwe ba go kwela bohloko, wa kwa ba re wa kganya, go bonagala gore motho yo ga gabu lehu a le gona, le sehlola ke sehlola. A re Kwatsepe o hwile, byale wa re go Marwale, ge o bolela nae, wa re awa mmago Kwatsepe keg ana mowe e lego phoso o mo gopotsa ngwana wa gagwe a hwile, yowe o tlo mmitsa ka leina le ba tla tsea mosadi a tla a belega ngwana byale yaba leina lewe le lebane gore ba mo rele leina la Kwatsepe, byale o kgone o bitsa mosadi yowe ka gore mmago Kwatsepe. Leina goba maina a na ke a bana ba pele a na a go belegwa a tsibya, le gona a relwa bana ba pele, bana ba baratho awa ba ba rela a bagolo ba bona ge e le ngwanenyana la kgaitsedi yowe dikgomo tsa gagwe di itsego go mo tsea tsa ya tsa tsea mosadi yowe. Byale ka Mokaile Mohlabe, o tsere mosadi Makgatlako ngwana Maseokoma. Byale dikgomo tsa go tsea mosadi yo di tswa Madisane kgaitsedi ya Mokaile.

Byale Mokaile yo o na le mogolo wa gagwe, ke Mafotha, byale ka go rialo maina a bana ba Mokaile a tsibyi kudu e tla foba maina a dika, fela leina le le tsibyago ke le mogolo ke gore ngwana wa gagwe wa pele wa mosemanyana le ngwanenyana. Byale a belega ngwana wa pele wa ngwanenyana, yowe leina la gagwe ba sa nyakelego leina la gagwe elego Madisane ka baka

55 la gore dikgomo tsa go mo tsea di tswa Madisane, ke tshupo ya gore yo mongwe le yo mongwe a tsebe gore dikgomo tsa go tsea Makgatlako ke dikgomo tsa go tswa, Madisane byale ngwana wa Makgatlako wa pele o swanetse go apeela rakgadi wa gagwe Madisane.

56

Byale ngwana wa mosemanyana ba swanetse go mo rela leina la mogolo wa Mokaile Mafotha, e le gore la ngwana wa Mafotha, ba swanetse go mo rela la papagwe, ngwana wa moratho wa Mokaile ba swanetse go mo rela la Mokaile byale byale kantle le a banenyana ona a bona ba rellwa yowe dikgomo tsa go tswa yena tsa ya tsa tsea mosadi ke gore yola dikgomo tsa gagwe tsa gore go tswa tsa tsea mosadi ke mogadibo wa gagwe, fela dikgaitsedi tsa bo monna ka moka di re ke bagadibo, empa ge a etswa bogadi a tlilo bona ba gabu o swanetse go tsena ka lapeng lewe dikgomo tsa gagwe tsa gore go mo tsea tsa feta tsa tsea mogadi wa gagwe. Byale ka Madisane ge a etswa a swere sekgero o swanetse go bea sekgero sa gagwe ka lapeng la Makgatlako ke lona lapa la gagwe, le mosadi o swanetse go mo tsea ga lona.

Byale Makgatlako a sala a belega bana ba go hloka maina bawe maina a bona a rediwago ka dika fela. A belega Pae ke mosemanyana o ile a re mohlang a belega gwa ba go tlile kosa ya lepesa, byale malokwane wa kosa e ba re ke Pae, ke moka leina la ngwana ba napa ba re ke Pae, ke ngwana wa mosemanyana empa mola e be e le ngwanenyana leina la gagwe e be e tla ba Makose. Ka morago a belega Motantane e be go bolla koma, mphatho wa Mangana, byale gwa ba go fihlile monna yo mongwe wa ga Mokgotho ba re ke Motantane yaba o e tetse ka mo lapeng le a fihla lehono ka moswana ngwana a tsoga a belega. Byale leina la ngwana yowe ba re ke Motantane ge la e be e le ngwaneynyana e be ba tla re ke Makoma. Ka morago a belega

57

ngwana wa Mosemanyana leina la gagwe ba re ke Apereke (hlogo ya kgomo) banna e be sa ja hlogo ya kgomo kgorong e le kgomo ya bohlotlolo, Apereke a ile a tswara monna yo mongwe a na le mosadi wa gagwe byale ba itse ba sa ja ba kwa gore ngwana o belegile, byale ba re keng, ba re ke bolena, byale banna ba re ke hlogo ya kgomo ke moka mokgalabye Apereke a re awa o lebane le ditaba tsa ka ke Apereke ke moka leina la ngwana yaba Apereke.

58

Byale mafotha, Madisa le Pae ba hwa ba sesu ba gola, gwa sala Motantane le Apereke. Dikgaitsemi tsa bona ke Manku, a tsea ke ba ga Mathaba, dikgomo tsa go tsea yena tsa tsea ke Apereke ke moratho, mogolo ke Motantane, ka molao dikgomo tsa manku di be di lebane Motantane. Byale erile ge a sa ile sekolong ba re ka setlaela ba ntsha dikgomo go tsea mosadi ga malome wa gagwe bakeng sa gore go yo tsea mogolwane. Mosadi yowe a goba a swanetse go tsea leina la gagwe e be e swanetse gore e be Makgatlako, byale ka ge Makgatlako o be a lebane ke go tsea ke Mafotha ge a hwile, a tsee ke Pae, byale e be e le yo mogolo a tsewa ke ba ga Sekgobela, byale gwa sala go tseiwa moratho. Motantane a tsea mosadi ga Lokweng leina ke Tshwenyana byale wa moratho mosadi ke Tshwene.

Byale mosadi wa Motantane a belega ngwana wa mosemanyana leina la gagwe ya ba Mokaille o reletswe leina la papago Motantane, a goma a belega wa ngwanenyana leina ya ba Madisane ke gore ka molao leina la ngwana yo e be e swanetse gore e be Mathswene ka gobane dikgomo tsa go tsea Tshwenyana ke dikgomo tsa go tswa Mathswene, byale ba re ke Madisane ka baka la go fopola leina la kgaitsemi wa Motantane yowe a goba a swanetse go apeeia rakgadi ya gagwe Madisane. Lehono go setse go fopola Madisane ka ngwana wa Motantane ba ke sa kgaitsemi ya gagwe. Byale

59

Mpereke mosadi wa gagwe a ba le ngwana wa mosemanyana leina la gagwe ke Motantane, ba mo rela leina la mogolo wa gagwe. Ge eka a ka ba le ngwana wa ngwanenyana ba swanetse go mo rela leina la Nanku ka baka la gore dikgomo tsa go tsea yena di ile tsa tsea mosadi wa Mpereke. Ke maina awe ngwana yo mongwe le yo mongwe wa pele a rego ge a belega a belega a na le leina la gagwe la go mo lebana.

Maina awe a rediwago mabapi le dika ke ana a ngodilwego ka godimo dika tsa ona. Moene seka sena ke setse ke hlalositse ka leina la Motantane. Byale ke gore mosadi o belega mohlwa wa byala, bya motseng e seng byala bya ntseng e mengwe. Byale ka Matsie Babaka o ile a belega ngwana wa mosenanyana mohlang wa mabyala a nararo motseng, byale erile ge ba sa nwa mabyala ngwana a ba gona, byale ba re ngwana o gona ke wa mang wa Matsie keng, ke mosemanyana ke moka mokgalabye mageketla a napa a re awa ngwana yowe ke abyale kgosi ya ga mohlabe. Mokgalabye yo mageketla ke yena mong wa motse owe.

60

Ntwa ke leina le le rediwago ge mosadi a ka re a belega ngwana a hwetsana e le gore motseng goba ntwa ya dira e tsena nageng ke moka mosadi a belega ngwana, ngwana yowe leina la gagwe ke Dintweng. Byale ka ngwana wa Rakgwale yowe a gore ge a belega yaba papagwe Sebeseletse Rakgwale o lwa le Temeka Laseokoma ntwa ewe ya bona e ile ya lamola ke ngwana, byale o ile ge a re o boyo ka gae go tlilo tsea marumo le magagane ke moka ba re, go mokgalabye ngwana o gona, a napa a dula fase, a re keng ba re ke mosemanyana a napa re ke Dintweng. Hlaga ke mosadi wa go belega ge hlaga e swa byale ya re ge batho ba tima hlaga yena a belega, byale leina la ngwana yowe ba swanetse gore ke Matshuba-hlaga.

Byale ka mosadi

61

yo mongwe wa ga Makokoropo leina la gagwe ga le tsibyi mosadi yo, byale go ile bahlankana ba gotsa mollo byale ba se ke ba utima, byale mollo wa tshuta hlagwa mmotong wa lokoto, byale mmoto o o be o na le byane bya mya tsa lokoto byale erile ge letsatsi le dikela ba bona mollo o e awa, byale mokgosi wa hlabya batho ba phalela mokgosi. Awa ba fihla ba tima mollo byale ba fihla gae, ba kwa gore ngwana o gona, ke moka ba re keng ba re ke mosadi, ba re ke Matshuba-hlagwa.

62

Pula ke mosadi wa go belega mohlwa wa pula, byale ngwana wa mohuta owe ba re ke Mapule, fela ge e le mosemanyana ba re ke Modupi. Tsie ke ge mosadi a ile a belega ge ba re belebele tsie, byale leina la ngwana ke Tsie. Byale ka mosadi wa ga Mohlabe ba re ke Ditshila e le ge batho ba ile go lala ba gola tsie byale erile ge ba boy a ba hwetsana ngwana a le gona, ngwana e le ngwanenyana ke moma leina la gagwe ba re ke Tsie fela byale ka go ditsie di na le maina a tsona, mohlang owe e be go phulegile Segongwane byale leina la gagwe ke Segongwane le la Tsie ke la go kgaoletsa le gona le a gakantsa gore batho ba se ke ba tseba gore e be e le tsie efe. Ge e le tsie ya makerere leina ba re ke Tlapa, fela lewe ke leina la go rela wa monna, ge e le mosadi ba re ke Egerere. Lehu lena ke lebaka la gore mosadi a belega ngwana wa pele a hwa byale ka morago a belega ngwana yo mongwe, byale ba re ke Motlalelehu lena la ngwana ka gobane mmagwe o ile a sa thoma go tavar a thari ya mathomo ke moka ngwana a hwa. Ge e le ngwana wa mosemanyana ba re ke Moilabatho.

Dipoleng ke leina la ngwana yo a ilego a belega ka ngwaga wa tlala ya matshona, byale ba re ba ile moselong wa dipola ngwana a sala a belegwa. Koma ke leina la ngwana yo a go belegwa mohlang wa koma, ke gore mohlang go lla komana, byale leina la gagwe ngwana yowe ba re ke Makoma, ke leina la sesadi, ge e le monna ba re ke

63 Mokoma. Sello ke leina la ngwana yo wa gore ba sa lla sello sa mohu ke moka a belegwa, byale ngwana yowe goba ngwanenyana goba mosemanyana ba no re ke Sello. Sontaga ke maina a makgowa, ke gore ngwana yowe o ile a belegwa ka lona letsatsi la Sontaga.

okibela le lona e sa le leina la sekgowa, ngwana yowe o ile a belegwa ka tsatsi lewe. Matsentse ke gore koma e re go bolla ya bodikana byale ba re go aloga ke moka ba tsama ba bina matsentse, byale ge ba ka re ba fihla motseng ba bina ngwana a belegwa ke moka ba re ke Matsentse, byale ka ngwana wa Magasa ba ile ge ba bina Matsentse motseng, wa ga Mongale ke moka ngwana a belegwa, leina ba napa ba re ke Matsentse. Sekolobane ke leina la gore ge batho ba phalotse dihlogo ka lehu la kgosi byale ngwana a belegwa.

64 Byale maina a relwa ka ona mokgwa owe, fela leina la mothoga le hwe, go hwa motho leina la sala ka gobane bana bawé ba belegago ba tla fela ba rela ngwana leina la go gopola mogologolo wa gabon. Ba ga Mohlabe ba rela maina a bagolo-golo ba gabon, go byale kgoro e ngwe le e ngwe e dira byale.

Go leboga leina ke gore ge motho a ka relwa leina la motho yo mongwe byale mmago ngwana o swanetse go dira byala bya go isa leina la ngwana go mong wa leina, byale ge ba fihlile le byala motseng wa mong wa leina, ba mmega byona gore re tlisitse leina la ngwana. Byale mong wa leina o tla re ke lebugile, fela le se ke la bolaya yo maine, byale ke moka le yena o hlabu pudi go supa gore o lebugile a na pelaelo leineng la ngwana.

Go gana leina. Ge ngwana a gana leina a robale bosegó, o no lala a lla bosegó ka moka, ke moka a lala a fedisa mmagwe boroko. Byale ba tla ba ba gopola gore mohlomong ngwana wa babya, byale ge ba e a dingakeng ke moka dingaka di tla ba botsa gore awa

65

ngwana ga babyi, o gana leina, ke moka ngaka e tla laolela lein le lengwe le le lengwe la leloko labo ngwana. Byale leina lewe ditaola di duclago ngwana e swanetse go rediwa lona. Byale gore ba no rele leina lewe ke moka ngwana wa homola.

Go puruwetswa ga bana. Ge ngwana a ile a belega ge kgwedi ee balamo, byale ngwana o swanetse go tla a puruwetswe ka lebalama la e ngwe e e latelago ela. Le ge ngwana a ka belega e ripela dinaka ba swanetse gore kgwedi e e tlagoge e ripela dinaka ke moka ba puruwetswe ngwana. Ea no dira byale byale go latela mowe kgwedi a gore a belega ya ba e le gona. Puruwetso ya mohlankana, mmago ngwana o apea dihlaku tsa tshima, byale ke moka ba bitsa ba banyana ke moka ba kgobakana ge ba kgobakane ke moka mokgekolo o kakola ngwana a ya letlaleng ke moka ba a le bona ba ya nae, ge ba fihlile ke moka mokgekolo o ema ka gare ga bona a kgela ngwana godimo a re puruwee bona bo rakgolo wa gago gedimo, ke moka bana le bona ba no etsisa ba re puruwee bona bo makgolo wa gago godimo, puruwee makgolo wa gago o hwa a tsoga ke moka le bona ba dira byale. Byale ge ba feditse go puruwetsa ke moka bana ba ja tehi a gana kowa letlaleng, ke moka go fedile mokgekolo wa tloga le ngwana o boela ka gae. Byale bona ge ba feditse tshima gobu ba sala ba raloka ka gore puruwee go lokile.

66

Puruwetso ya ngwanenyana. Mmago ngwana o faga buswa bya lotsa le byona bo no ba byale ka tsona dihlaku le puruwetso e no swana, byale go fanane gona dijong fela. Puruwetso ya ngwana wa tshowana ke gore yowe nragwe a go hwa a sa le ka ntlong goba a sa na le yona kgwedi ya mathoro. Byale makgolo wa ngwana o apea tsona dijotse di swanetsego go apeiwa byale ke moka ba bitsa bana kgobakane ke moka ba e letlaleng, byale yena a ba mapuruwetswe go swane le bana bana awa yena ba mo pikulusa letlaleng ke moka a sala a re

67

molora sehlaa, ke moka ba mo kakola ba ya ma e ka gae, byale bana ba sala ba eja dihlaku goba boswa byale ka phapano ya bona..

Puruwetso ya ngwana ngwako, ke gore ngwana yo a hlatlamago ngwana wa gore go belegwa a hwa. Le yena ba mo puruwetsa byale ka ngwana wa tshuwana, fela wa tshuwana o bile o kaone ka gobane ba mo phikulusa letsatsi ka le tee yaba ke moka go fedile. Byale ngwana ngwako yena notho yo mongwe ge a ka hwetsana a swere ke mmagwe o swanetse gona a mo tsea ke moka a mo phikuluse. Le ge letsatsi la gagwe la kuruwetso le fetile ge ba dira ka mokgwa owe ba re ba hlatswa teng ga mmagwe. Ke yona melao ya go puruwetsa. Byale go puruwetsa no ba swana fela ba bangwe ba puruwetsa ngwana kowa a thora go yona batho. Go na le maina a dikweru le maina a dinolelo tia motho. Byale ka Temeke Maseokoma, leina la gagwe la polelo ke lena, ba re ke Maboya-boesa, ke gore mokgalabye yona, o be a fela a elwa le mosadi wa gagwe kudu, byale a re go lwa le mosadi a tshaba ke moka a e a robale lefokeng. Byale a re e sa le gosasa a tle ka gae, byale ge ba fihla ba mmutsisa gore ka mabanyana o be o i e kae, a re e be ke le gona, byale ba re o ile wa tia mosadi wa gago byale ka mokgwa owe e be re holofetsa gore le wena o teiwa, byale o na le mahlatsa fela gosasa ge o ka tsoga wa boeletsa le ge re ka go hwetsana e sa le gosasa mona gae, o tla teiwa.

Byale ke moka mosadi a re go bona le ka se ke la mnona o boy a ka masa mona. Ke moka mokgalabye a fela a re, ge a orana le mosadi a re ke tla go tia ka boy a boesa, a no fela a dira byale, byale ke moka ba napa ba re maboya-boesa, yo mongwe le yo mongwe mo a gahlanago nae a no fela a re tama Maboya-boesa ke moka a dumela. Byale leina la gagwe la matswalo bana ba le lebala ba bangwe a ba le tsebe ba hwetsana eka leina lena ke mong leina la

69

gagwe.

Mogaleadi ke leina la dikwero mong leina la monna yo ke mogaga. Byale monna yo e le a fela a re ge a nwele byala a re ge a thabile a sega a fela a re awa o wa mogaleadi a no fela a dira byale e le gore mogaleadi yo ke leina la mosadi wa gagwe la bogadi la go belegwa ke Mokopane. Byale ke moka batho ba thoma go bitsa monna ka leina la ogaleadi, wa ba lona le tumago byale batho ba bangwe ba makala gore le reng lera monna la re ke mogaleadi kganthe leina le la ogaleadi ke leina la mosadi ba re awa ke la dikwero, mong leina la gagwe ke mogaga. Ke khaile ke leina la dikwero mong leina la gagwe ke ibale lewele.

Byale mosadi yo o be a re ge a dirile byala a re go kwa bo sa tsefe, ke moka batho ge ba re byala byo ga bo tsefe ke mona a fela a re ke khaile, a no fela a dira byale byale. Ne moka mohlang a dirile byala ba re lehono byala bo gokae ke moka ba fele ba re bo gona ga kekhaile, ke moka ba re awa byale ka ge re tswere ke tlala re tla no ya e fela mosadi yo kekhaile ga diri selo, o no dira metsi ke moka ga rere ke metsi a re kekhaile tse nkego o no dira ka kgole kganthe bo di mo sita. O byale ka mosadi yo Matsatsi ge a dirile byala bya go se tsefe ge batho ba re awa byala byo ga bo tsefe ke moka yena o re ke tleka ke moka ya napa ya ba leina la gagwe. Burwane lohlabe lena ke leina la gagwe la go belega byale la dikwero ke lena malapengeno. Byale mokgalabye yo ba no retie ka mokgwa o, e be a re ge a na le byala byale ge batho ba e tla go kgopela ke moka a re byala bo fedile fela ga go na taba le se ke la bela le tla tsoga le lle ke malapeng eno, go tsoga go tsoga ke malapeng eno byale ke ge ba mo rela leina le. Tlisakegokwele ke leina la dikwero mong leina la gagwe ke Maiorwane Tselane. Byale mokgalabye yo ke motsomi yo mogolo kudu, byale ge ba bolaile phofolo ba e rwala ya ya mosaseng, byale ge ba fihilie mosaseng o be a tswafa

71

kudu go apea byale yo mongwe le yo mongwe yowe a apeago o be a fela a re go yena tlisa ke go kwele, a no fela a dira byale go fihlela byale batsoni ba re ke tlisa re go kwele, ke moka ya napa ba mmitsa ka lona, byale batho ba ba nago gae, ba re a mo le re ke tlisa re go kwele iera goreng, byale ba ba hhalosetsa ka ona mokgwa ona o setsego o ngodilwe ka godimo.

72

Imnahile ke leina la dikwero mong leina la gagwe ke Setloropo Magomane, byale rotho yona ke monna, byale ge a boleka le motho o be a bolela ka go fela a re immaahwile, ke moka ya napa ya ba leina la gagwe. Ana a ka godimo ke maina a dikwero ka baka la molelo wa bona. Ke ile nna ka re go tsena sekolo byale ka re go tswa sekolo ka ya ka tsena sekolo sa (malaria) mothothomelo Tzaneen byale ka boyaa tla ka soma mono mageng ya gesu. Byale ke ile ge ke so a mo nageng ena ka fela ke bitsa dipitso ke ba hhalosetsa modiro wa ka, gore ke mona go thusa ba ba fokolago ka bolwetsi bya mothothomelo byowe ka sekgowa ba rego ke (malaria). byale ke fela ke ba hhalosetsa le gore mothothomelo keng la gore o tsena mothong ka mokgwa mang le ditsela tea go bolaya lenaba (mosquito) bosuna.

Byale ke moka batho ba napa ba re ke nna Malaria eupya leina la ka e e nna Motantane la sekgowa ke nna hermane mohlabe, byale ke tswile kowa modirong owe, fela leina lona ba sa no bitsa ka lona la Malaria bana ba bantei a ba teebe mong leina la ka. Maina a bogadi maina ana leloko le lengwe le le lengwe le re go tsea mosadi mohlang owe bo makgatle ba tla ba tlogang, byale basadi ba a kgobakana babo leloko la mosogana, batlilo rela ngwetsi leina. Ba tsogela go mo rela e sa le gosasa ge ba ka se ke ba kopana ka molao e sa le gosasa, ke moka ba palakana, batla goma ba boyaa ka mabanyana, ke mona bo makgatle le ge e be ba sa dira modiro o mongwe ke moka ba o lesetsa ba tsena ka ntlong, ke moka bakgekoroo ba dula lapeng la ntlo ewe

73

ngwetsi a nego ka ntshe kgau swi le monyako wa ngwako. Byale ke sa thoma ka go bitsa, go ngola maina a betsi ba ga mohlabe, maina awe ke a, Mamogosi, Mamodifa, Mamorei, Ngwahlomo le Mamaepa, byale ke moka ba botsa ngwetsi gore maina a gesu a bogadi ke a, a mahlano byale re tla bitsa leina le iengwe le le lengwe ka go latelana ga ona byale leina le o le nyaka o swanetse go fosa pheta ya gago ka ntle. Byale ke moka ba thoma go bitsa maina ana a ka godimo, go bitsa rokgekolo ka o tee wa Peloredi. O bitsa ka gore Mamogosi tswa ntlong ba bogadi ba re tswa ntlong ge a le dumela ke moka o fosa pheta ke moka go fedile.

Byale ge a sa le nyake ba bitsa le lengwe ba re Mamodifa tswa ntlong ba bogadi ba tswa ntlong, ke moka a no homola, ba goma ba re, Mamorei tswa ntlong ba bogadi ba re tswa ntlong le gona a no homola, ke moka ba re Ngwahlomo tswa ntlong ba bogadi ba re tswa ntlong ke moka a no homola ke moka ba swanetse go mmotsa gore byale go setse leina la Lafello ke moka ba re Mamaepa tswa ntlong, ba bogadi ba re tswa ntlong, ke moka o fosa pheta ya gagwe ka ntle ke gore o dumetse leina. Byale ke moka ba bogadi ba mmitsa ka leina la bogadi, e le gore leina le legolo ke la matswalo a gagwe, empo lena ke leina le legolo la bogadi bya gagwe. Ka moka batho ba elego ba bina tlou ba rela ona maina awe, basadi ba bantsi ba nyaka leina la Mamogosi ke mogosi mogoka balimi ke ge ba reta leina. Le leina la ngwahlomo ke ngwahlomo tsufi le boroka la ifala puli e ana ke ona maina a a nyakago ke betsi ka maatla.

Maina a betsi ba makhutswi ke a: Magaingwana, Masesego, Laphokungwana, Mamcretlane le Manopyadi. Ke maina a batho ba ba binago kgomo (nare). Ba bina lku maina a betsi ke a: Mamora, Mamadome le Drakgasane. Babina loko maina a betsi, fela batho bana a ba rele maina, motho o no bitsiwa ka leina le a tswago na lo ga gab. Ke molao wa gabon sepedi.

75

Maina a a tsebago ke maina a mo ba etswa go bolla, eona motho o re go aloga ke moka batswadi ba gagwe ba bolaya kgomo ya go mo hlatsisa dipeba ke moka ba rela ngwana leina, fela ba tsea ngwana yowe a rediwago leina ke moka ba mo fakela ka legopong, ke moka ba kgona ba jo rela leina. Byale ka Makhine ke leina la go belega, byale leina lena e no ba leina a se leina la leloko la gabon, ke leina la leloko Mathabane.

76

Byale batswadi ba gagwe ba ile ba dira byala ke moka ba isa leina la ngwana byale mokgalabye a bolaya pudi ke moka a tsea mokgopa a apesa Makhine maina a gagwe, ke moka a thoma go reta leina la gagwe. A re, ke Makhine la bontobeng ka diqwana mohlang go hwago yena lessaba le eme ka moka magakala ga matlopo mogodung, ke moka batswadi ba ngwana ba letsa mphulukwane ba kganelo sereto sa leina la gagwe. Byale a re go bolla ke moka malome a gagwe a fihla a re byale ka ge e le bosuwana go se na le kgomo goba putsanyana ke beke nyaka go rela ngwana leina, fela a go na tuba ke tla fo mo rela ke moka a re ke kgwedi ya ga ngwato, ka baka la gobane e be ba sa bolaya selo a ka a mo reta. Ka go rialo mowe leina gwa sala go godile la Makhine e e gore mokgalabye yo o be a mo retse leina la leloko la gabon Thobetsane, ka goba Makhine yona wa go rediwa leina ke wa gabon Thobetsane.

Byale ke moka mogalabye a feta a tsena ka lapeng la morwarra wa Makhine Thobetsane ba re ke moe la go belega byale gona ba fihla ba hlaba kgomo ke moka a rela sealogane leina la go bolla. A re ke Ntso ka tuma pele ya gagwe e be e thabile a thoma go mo reta a re ke Ntso ka tuma naroteng bapedi ba moja-kgomo ya nasewane. Byale basadi ba letsa nefulukwane leina la ngwana la tuma gagolo, byale lela la go belegwa la lebalwa. Byale ge ba mmitsa ba fela ba re ka tuma ka Tuma byale byale lela la moe la hwa.

77

Ga mohlabe maina a go bolla ga gona, ke basadi fela bawe ba rediwa-go le gona ba ba rela ba sa le ka mphathong. Byale ba ba rela maina a bagolo-golo ba gabu yo mongwe le yo mongwe. Byale ka Ntabanyane ke leina la kgosi ya ga mohlabe byale ba swanetse go rela ngwana wa moratho wa gagwe. Mapapha ke leina la kgosi byale ba retse ngwanenyana ka mphathong. Nobeleng, le Segopane ke gore maina ana ba swanetse gore rela bale ge ba le ka mphathong, byale le bona ba re go rela ke moka ta reta, ba rela ke basadi. Byale ka Ntabanyane wa tsatsi la go fisa, kgosi pudungwa marena, kgomo se ka mo sakeg labo tlapadi e lemile dinaka lampokopoko ke mano a go kgetha dingwe melala.

Byale ke gore basadi ba na le maina a mararo, ke leina la go belega, ke leina la go bolla, e tlide ke leina la bogadi. Ne gore mona gare ga maina a leina le legolo ke la go bolla, ka gobane ge o ka re o mmitsa ka la bonyana wa kwata, le gona ke leina la motho yo mogolo wa gabu, bana bawe ba go no relwa maina ke basipidi lehono ba hwetsane maina a leloko la gabu. Ke yona melao ya go rela maina.

Maina a bo Magatlane (masoboro) ke maina a ba no ethelago ka nosi ge ba bina dikosa, go na le bo Seporane, Magatlane, Setulake, Kodise, Mogwase ke maina a masoboro, ba bitsana ge ba bina dikosa. Tsa bona fela mohlang ba e ya go bolla ke moka ba a lesetsa. Mathumasa (banenyana) le bona ba ethela a bona ke bo: Masatume, Mokgase, Galame, Mothsene, Tshaesa, Legasa, Masetlala le Tsharare. Byale masoboro le mathumasa e be ba hwetsana maina a a etswa ka ga Mokgotho ga Madiagane soboro seopela koma.

786